

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.778

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.3>

Бугаєнко М. В.,

аспірант

Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності

Національної академії правових наук України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового регулювання процедури медіації у сфері інтелектуальної власності. У зв'язку зі швидким розвитком інтелектуальної власності та поширенням її об'єктів, виникає необхідність у створенні ефективних механізмів захисту прав. Традиційні судові процеси є тривалими та затратними, що ускладнює своєчасний захист цих прав.

Медіація, як альтернативний метод вирішення спорів, пропонує швидкий, менш формальний і економічно вигідний шлях досягнення згоди між сторонами. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що медіація є ефективним інструментом, що сприяє зниженню навантаження на судову систему та підвищенню задоволеності учасників процесу. В Україні медіація знаходиться на початковому етапі розвитку, проте її впровадження є перспективним.

Для успішного застосування медіації у сфері інтелектуальної власності необхідно створити чітку правову базу, яка включатиме визначення правового статусу медіаторів, встановлення процедурних норм та забезпечення добровільної участі сторін. Важливо враховувати міжнародний досвід і адаптувати його до національних особливостей. Це дозволить забезпечити ефективний захист прав інтелектуальної власності, зменшити кількість судових спорів та покращити інвестиційний клімат в Україні.

За результатами проведеного дослідження автор доходить висновку, що медіація у сфері інтелектуальної власності може застосовуватися у таких випадках:

1. для врегулювання спорів, що виникають через використання об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласника (автора, творця, винахідника або особи, якій належать права інтелектуальної власності згідно з договором чи законом);

2. при вирішенні спорів, пов'язаних із порушеннями прав інтелектуальної власності;

3. у випадку спорів, що виникають під час ліцензування та передачі прав інтелектуальної власності;

4. для врегулювання спорів, що з'являються при укладанні та виконанні договорів у сфері інтелектуальної власності, зокрема договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності;

5. при вирішенні спорів, що виникають у зв'язку з використанням об'єктів інтелектуальної власності, які були передані третім особам.

Ключові слова: інтелектуальна власність, медіація (посередництво), міжнародний досвід, національні особливості.

Buhaienko M. V. Legal regulation of the mediation procedure in the sphere of intellectual property rights

Abstract. This article is dedicated to the study of legal regulation of the mediation procedure in the field of intellectual property. Due to the rapid development of intellectual property and the proliferation of its objects, there is a need to create effective mechanisms for the protection of rights. Traditional court proceedings are lengthy and costly, complicating the timely protection of these rights.

Mediation, as an alternative dispute resolution method, offers a quick, less formal, and economically advantageous way to reach an agreement between parties. Analysis of foreign experience shows that mediation is an effective tool that helps to reduce the burden on the judicial system and increase the satisfaction of the participants in the process. In Ukraine, mediation is at an early stage of development, but its implementation is promising.

To successfully apply mediation in the field of intellectual property, it is necessary to create a clear legal framework that includes defining the legal status of mediators, establishing procedural norms, and ensuring the voluntary participation of the parties. It is important to consider international experience and adapt it to national peculiarities. This will ensure effective protection of intellectual property rights, reduce the number of court disputes, and improve the investment climate in Ukraine.

Based on the results of the study, the author concludes that mediation in the field of intellectual property can be applied in the following cases:

1. For the resolution of disputes arising from the use of intellectual property objects without the consent of the rights holder (author, creator, inventor, or the person to whom the intellectual property rights belong according to a contract or law);
2. In resolving disputes related to intellectual property rights infringements;
3. In cases of disputes arising during the licensing and transfer of intellectual property rights;
4. For the resolution of disputes that arise when concluding and fulfilling contracts in the field of intellectual property, particularly contracts regarding the disposition of intellectual property rights;
5. In resolving disputes that arise from the use of intellectual property objects that have been transferred to third parties.

Key words: *intellectual property, mediation, international experience, national peculiarities.*

Відповідно до статті 1 Конституції України, наша держава є соціальною, демократичною та правовою. Проте побудова України відповідно до цих конституційних положень неможлива без ефективних засобів захисту прав інтелектуальної власності. Незважаючи на численні реформи судової системи та зміни до нормативно-правових актів, що регулюють питання інтелектуальної власності, а також прийняття нових законів у цій сфері, ефективний захист прав інтелектуальної власності на сьогоднішній день відсутній.

Інтеграція України до Європейського Союзу передбачає створення правової бази відповідно до міжнародних стандартів. Інтелектуальна власність зараз розвивається швидко та активно, а її об'єкти стають все більш поширеними у суспільстві, що потребує належного захисту. Проте судовий захист цих прав займає багато часу та зусиль. Природа об'єктів інтелектуальної власності дозволяє швидко та легко їх відтворювати і розповсюджувати, що є причиною частих порушень прав у цій сфері.

Медіація є альтернативним способом захисту прав у різних сферах, включаючи інтелектуальну власність. В Україні медіація тільки починає розвиватися, але досвід зарубіжних країн та їхні законодавчі бази можуть допомогти визначити, які аспекти необхідно вдосконалити або створити для ефективного захисту прав інтелектуальної власності за допомогою медіації.

Термін «інтелектуальна власність» вперше згадується в Конвенції про ство-

рення Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), прийнятій у Стокгольмі 14 липня 1967 року [9, с. 47]. Це стало значним кроком уперед порівняно з Бернською конвенцією 1886 року, яка використовувала термін «результати інтелектуальної діяльності у промисловій, науковій, літературній та мистецькій галузях». Незважаючи на те, що Стокгольмська конвенція не надала точного визначення «інтелектуальної власності», цей термін згодом став широко використовуватися в міжнародних конвенціях та законодавстві багатьох країн. Стаття 418 Цивільного кодексу України (ЦК України) визначає право інтелектуальної власності як право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт інтелектуальної власності, передбачений ЦК України та іншими законами [2, с. 156].

Необхідно відзначити, що право інтелектуальної власності включає в себе як особисті немайнові права, так і майнові права. Особисті немайнові права охоплюють право на авторство та право на недоторканість твору, тоді як майнові права включають право користування, володіння та розпорядження. Згідно зі статтями 423 та 424 Цивільного кодексу України, які перераховують ці майнові та немайнові права, вказується, що існують інші права, які також передбачені законодавством, що свідчить про те, що перелік цих прав не є вичерпним. Право інтелектуальної власності є невід'ємним, і ніхто не може бути позбавлений або обмежений у здійсненні цих прав, якщо це не передбачено законом.

Забезпечення реалізації та захисту прав усіх учасників у сфері інтелектуальної власності є сьогодні одним з основних завдань правового регулювання. Це досягається за допомогою створення відповідного законодавства та розвитку юридичної практики, які визначають загальні підходи до вирішення суперечок та забезпечують ефективні методи захисту прав авторів, виконавців, винахідників, дослідників та інших учасників [2, с. 160-161].

Законодавство в галузі інтелектуальної власності відображається в Конституції України, яка у статті 41 гарантує кожному право володіти, використовувати та розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної творчості та мистецтва [1, с. 15]. Також у статті 54 забезпечується громадянам свобода творчості в літературі, мистецтві та технічній сфері, а також захист їхніх авторських прав та інтелектуальної власності, включаючи моральні та матеріальні інтереси, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [1, с. 18].

Л. Можечук вважає, що медіація є ефективним механізмом врегулювання правових спорів і має кілька ключових особливостей. По-перше, вона може бути застосована у будь-якій галузі права, включаючи сімейні, трудові, адміністративні справи тощо [4, с. 123]. Основними принципами медіації є добровільність, конфіденційність, незалежність та неупередженість медіатора. Крім того, визначені на законодавчому рівні вимоги до осіб, які планують стати медіаторами.

У Законі України «Про медіацію» медіацію визначено як позасудову, добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони спробують вирішити конфлікт шляхом переговорів. Цей законодавчий підхід ставить питання про співвідношення між медіацією та механізмом вирішення спорів. Термін «механізм» має широке тлумачення, вказуючи на систему станів і процесів, а «процедура» вказує на офіційно встановлений порядок здійснення певних дій [3, с. 171].

Науковці співвідносять медіацію з переговорами та посередництвом. Медіатор є посередником між конфліктуючими сторонами та виступає як професійний посередник у переговорах. Проте медіація не обмежується

лише переговорами, оскільки це складна система процедурних дій, яка включає підготовку до медіації, укладання договору, безпосередні переговори тощо.

Медіація є добровільною, конфіденційною процедурою, яка дозволяє вирішувати спір поза судом. Її можна розглядати як альтернативний спосіб вирішення спорів та як професійну діяльність медіаторів. Такий підхід відповідає сучасним вимогам цивільного процесу, де розроблені демократичні методи вирішення спорів поза судом.

ВОІВ проголосила про можливість використання переговорних процедур у сфері права інтелектуальної власності. Центр ВОІВ з арбітражу та посередництва надає ефективні механізми вирішення спорів щодо доменних імен в Інтернеті поза судовим порядком. Це дозволяє зекономити час і ресурси, врахувати інтереси сторін, впливати на процес і результат, забезпечувати конфіденційність та сприяти подальшим діловим взаєминам.

Медіація у сфері інтелектуальної власності має численні переваги, такі як збереження відносин, припинення правопорушень та знаходження прийняттого рішення для обох сторін. Швидке реагування на порушення права інтелектуальної власності, особливо в цифровому середовищі, є критично важливим для уникнення негативних наслідків.

Необхідно враховувати, що зміни в системі об'єктів авторського права вимагають адаптації до нових технологій і обставин. Це означає розгляд нетипових об'єктів, таких як віртуальні профілі, комп'ютерні ігри та зацифровані об'єкти, як потенційних предметів авторського права з урахуванням їх незвичайних характеристик і потенційної нестабільності в об'єктивній формі.

Швидкий розвиток сучасних технологій сприяє появі нових форм сприйняття та поширення інформації, що створює складнощі визначення об'єктивної форми творів у контексті авторського права. Юристи-практики вказують на різноманітні види сприйняття, такі як аудіальна, візуальна, тактильна, ольфакторна і густаторна, які відображаються у сприйнятті звуку, зору, дотику, смаку і запаху відповідно. Ці форми стають важливими у формуванні нетипових об'єктів авторського

права, які можуть включати в себе такі новаторські напрямки.

У разі виникнення невизначеності або проблем у визначенні правового статусу нетипових об'єктів авторського права, медіаційна процедура може бути ефективним рішенням. Вона дозволяє використовувати альтернативні механізми для відновлення авторських прав та вирішення конфліктів. Такий підхід особливо актуальний у контексті швидкої зміни технологій та форм сприйняття інформації.

Зважаючи на це, можна розглянути й специфіку медіації щодо спорів у сфері нетипових об'єктів авторського права. Юридична література вже виокремлює різні види медіації, які можуть бути застосовані в цьому контексті, такі як цивільна, сімейна, трудова, господарська, адміністративна та деліктна. Окремо варто згадати про онлайн-медіацію як ефективний інструмент у розв'язанні суперечок у сфері авторського права, особливо з урахуванням зростання кількості судових справ у цій галузі.

Щоб успішно впровадити медіацію у сфері регулювання спорів з інтелектуальної власності в Україні, корисно проаналізувати досвід інших країн. Порівняємо процедуру медіації, передбачену проектом Закону України «Про медіацію», і особливості медіаційного процесу у зарубіжних країнах.

У США медіація має довгу історію, починаючи з колоніального періоду, коли громадські групи вирішували спори, пов'язані з правами інтелектуальної власності, через переговори та посередництво [5, с. 233-237]. Спеціальний закон «Про медіацію» діє від 2001 року. Тут працюють Національний інститут вирішення спорів та Американська арбітражна асоціація, а також безліч посередницьких агентств. Медіатори часто є колишніми адвокатами або суддями. Права інтелектуальної власності в США мають територіальний характер, а медіація може бути здійснена за вибором сторін або зобов'язанням за законом, судовим рішенням або адміністративною угодою [6, с. 103-108].

У Великій Британії суди активно заохочують використання медіації для вирішення спорів. Тут працюють організації, такі як

Центр ефективного вирішення спорів та Рада цивільної медіації, що популяризують і підтримують медіаційний процес [7, с. 112-114].

У Австралії Федеральний суд має механізм для медіаційного вирішення спорів з інтелектуальної власності, а також діє Національна консультативна рада з альтернативного вирішення спорів. Тут ведеться робота над створенням правил і кодексів для медіаторів [8, с. 1].

Загалом, ефективність медіації в інтелектуальній власності залежить від наявності належного законодавства, яке регулює процес медіації, визначає права та обов'язки сторін і медіатора, встановлює вимоги до посередника та відповідальність учасників.

Проаналізувавши процес здійснення медіації у вирішенні спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності в зарубіжних країнах, можна зробити висновок, що цей спосіб вирішення спорів є ефективним і вигідним для обох сторін. Головна ідея медіації полягає в досягненні компромісного рішення між сторонами при заощадженні ресурсів у частині судових витрат і часу ведення процесу, а також збереження ділової репутації учасників спору та комерційних відносин. Зважаючи на значні переваги медіації перед судовою формою вирішення спорів, запровадження інституту медіації у сфері інтелектуальної власності в Україні стане позитивним явищем.

Медіація як засіб альтернативного врегулювання спорів стає важливим елементом відновного правосуддя в Україні. Це відбувається на фоні позитивного досвіду інших країн, де медіація доводить свою ефективність та оперативність порівняно з традиційними судовими процедурами. Зокрема, європейський досвід та рекомендації сприяють активному впровадженню медіації в кримінальних справах та наголошують на необхідності розвитку програм відновного правосуддя. Сьогодні медіація розглядається як ідеальний механізм мирного вирішення конфліктів, де посередник співпрацює з інтересами сторін для досягнення компромісу та порозуміння.

Процес впровадження медіації у сферу врегулювання спорів ускладнюється через кілька ключових причин:

1. Низький рівень правової культури населення. Відсутність належної правової культури у суспільстві ускладнює здійснення правової реформи та забезпечення нормального функціонування суспільства. Розвиток медіації потребує підвищення рівня правової культури, що дозволить створювати та захищати правові цінності, сприяючи мирному співіснуванню у суспільстві.

2. Недостатній рівень довіри до медіації. Широкі верстви населення не готові приймати медіацію як альтернативу судовій системі через відсутність об'єктивної інформації про переваги цього процесу. Важливо зрозуміти, що ламання стереотипів та надання об'єктивної інформації є ключовим для успішного впровадження медіації як ефективного механізму вирішення конфліктів.

Таким чином, для успішного впровадження медіації потрібні заходи з підвищення правової культури серед населення та поширення об'єктивної інформації про переваги цього виду врегулювання спорів.

3. Недостатня інформованість суспільства про медіацію. Багато людей не мають достатньої інформації про те, що таке медіація та які переваги вона має як альтернатива судовому процесу. Це призводить до того, що громадяни звертаються до судів зі суперечками, які можна було б вирішити шляхом медіації. Наразі інформація про медіацію доступна переважно через газети та телебачення, але недостатньо широко поширюється. У судах також відсутні спеціалізовані відділи або бюро для надання інформації про медіацію широкій публіці.

4. Несхильність сторін до компромісу. Медіація ґрунтується на добровільному згоді учасників на досягнення мирного врегулювання конфлікту. Однак українське суспільство часто віддає перевагу силовим методам розв'язання питань. Багато людей вважають, що переговори – це признание своєї слабкості і втрата обличчя перед партнером. Такий менталітет ускладнює поширення медіації, адже багато людей зосереджені на захисті своїх позицій та уникненні відповідальності.

Ці причини важливо враховувати при плануванні та впровадженні медіаційних програм в Україні, оскільки вони відображають сус-

пільні уявлення та готовність до прийняття нових підходів у вирішенні конфліктів.

5. Специфіка національного правосуддя. В Україні суди мають широку юрисдикцію, охоплюючи всі правовідносини в державі. Це створює певну психологічну залежність суспільства від судового захисту, сприйняття судового рішення як єдиного дієвого способу вирішення конфліктів. Однак відсутність стабільності у розвитку судової системи та відсутність чіткої підтримки альтернативних способів вирішення спорів, таких як медіація, ускладнює можливість розгляду конфліктів за мирними процедурами.

6. Низький рівень співпраці з міжнародними організаціями. Україна має обмежену співпрацю з міжнародними організаціями щодо медіації, що ускладнює обмін досвідом та доступ до інформації про міжнародний досвід у цій галузі. Недостатня фінансова підтримка з боку держави також утруднює розвиток медіації та реалізацію міжнародних проектів в цій сфері.

7. Громадські засади розвитку медіації. Наразі медіація в Україні переважно здійснюється на громадських засадах через діяльність громадських організацій. Важливою є підтримка держави у навчанні та підготовці професійних медіаторів для забезпечення якісної послуги медіації на рівні сучасних стандартів.

8. Складність вибору медіатора. Україна стикається з проблемою недостатньої кількості професійних медіаторів, що ускладнює доступ до якісних медіаційних послуг. Необхідно звернути увагу на підготовку та сертифікацію медіаторів для забезпечення ефективного функціонування системи медіації в країні.

9. Створення спеціалізованого законодавства. Наразі в Україні процес впровадження медіації супроводжується створенням спеціального законодавства у цій сфері. Громадські організації, зокрема Національна асоціація медіаторів, активно долучилися до правотворчої діяльності, пропонуючи та просуваючи законопроекти у Верховну Раду України, які регулюють медіацію та стандарти етики у цій галузі.

Законодавство про медіацію має важливу інформаційну функцію, сприяючи попиту на

медіаційні послуги та визначаючи суспільні відносини у цій сфері. Держава повинна у законі про медіацію визначити свою роль у цьому процесі, щоб сприяти ініціативі громадян та запобігати зловживанням, особливо під час проведення медіації.

З метою подальшого розвитку медіації в Україні, пропонуємо такі заходи:

1. Проведення правової освіти для підвищення рівня правової культури.
2. Інформаційна кампанія про переваги медіації та її ефективність.
3. Активна підтримка з боку державних органів та осіб, які займаються медіацією.
4. Розширення міжнародних програм з медіації та залучення громадських організацій медіаторів для популяризації медіації.
5. Державне фінансування програм медіації.
6. Підготовка юристів у сфері медіації та створення мережі центрів підготовки медіаторів.
7. Прийняття спеціального закону про медіацію для визначення основних принципів та процедур медіації, гарантування прав сторін та інші важливі аспекти регулювання цієї сфери.

Закон «Про медіацію», який зараз перебуває на етапі розробки та розгляду у Верховній Раді, може відігравати ключову роль у розвитку медіації в Україні. Його прийняття легітимізує ідею медіації та сприяє встановленню довіри до цього методу вирішення конфліктів. Закон також допоможе зменшити навантаження на судову систему, оскільки багато справ можна буде вирішити за допомогою медіації.

Існують судді, які підтримують медіацію та розуміють її корисність для зменшення судового навантаження. Однак деякі з них хвилюються, що рекомендація медіації може викликати підозри в їх заангажованості. Тому важливо зберегти баланс у встановленні стандартів медіаторів, не перенавантажуючи цей процес надто жорсткими вимогами до професійного досвіду або освіти.

Треба також уникати надмірного регулювання медіації, оскільки медіатори не повинні бути експертами у справі і мають утримуватися від надання порад. Основний акцент

в підготовці медіаторів повинен бути зроблений на розвиток їхніх особистісних якостей, які відповідають профілю медіатора, таких як емоційна зрілість, навички активного слухання та емпатія.

Прийняття Закону «Про медіацію» стане значним кроком у розвитку України як цивілізованої держави з ефективною системою альтернативного вирішення спорів. Проте успіх цього закону залежатиме від його відповідності міжнародним стандартам та якості його інтеграції в національне законодавство. Тому важливо продовжувати наукові та практичні дослідження в цій сфері та залучати фахівців до обговорення проблем, що виникають у контексті регулювання медіації.

Процедура медіації для вирішення конфлікту щодо нетипових об'єктів авторського права включає наступні етапи:

1. Звернення сторін конфлікту до медіатора.
2. Укладання договору про проведення медіації.
3. Проведення підготовчих заходів зі сторонами конфлікту, включаючи визначення характеристик нетипового об'єкта авторського права.
4. Проведення переговорів.
5. Припинення медіації шляхом укладення сторонами угоди на основі результатів медіації.

В ході медіації обов'язково необхідно вирішувати питання щодо правового статусу нетипового об'єкта авторського права, виду порушення, можливості відновлення прав та компенсації. Наприклад, в рамках медіації можна використовувати такі методи як вибачення та встановлення обов'язку невикористання авторських прав у майбутньому. Ці прості заходи часто допомагають вирішити конфлікт і є доступними у рамках медіаційного процесу.

Висновок. Ураховуючи вищезазначене, медіація для вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності є не лише можливим, але й необхідним позасудовим методом. Вона може бути використана в таких випадках:

1. При вирішенні спорів, пов'язаних з використанням об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласника (автора, творця, винахідника або особи, якій належать права

інтелектуальної власності за договором чи законом).

2. При розв'язанні конфліктів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності.

3. У випадках, коли виникають спори щодо ліцензування та передачі прав інтелектуальної власності.

4. При укладанні та виконанні договорів у сфері інтелектуальної власності, зокрема, договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності.

5. У випадках, коли об'єкти інтелектуальної власності використовуються третіми особами.

Медіація в цих ситуаціях є ефективним і альтернативним методом вирішення спорів, сприяючи мирному та згодному врегулюванню питань у сфері інтелектуальної власності.

Закон України «Про медіацію» є кроком уперед у розвитку культури мирного вирі-

шення спорів у суспільстві та сприятиме ефективному поширенню цієї практики. Він дозволить медіації стати більшою альтернативою судовому процесу, оскільки медіація є добровільною, структурованою і неупередженою процедурою для вирішення конфліктів поза судом через переговори.

Медіацію у сфері інтелектуальної власності, зокрема в авторському праві, слід особливо враховувати через появу нетипових об'єктів. Такі об'єкти можуть виникати через оновлення форми творів і з часом їх перелік може лише зростати. Отже, при невизначеності правового статусу таких об'єктів, медіаційна процедура може бути корисною для вирішення конфліктів.

Для ефективнішого використання медіації у сфері інтелектуальної власності рекомендується внести зміни у законодавство щодо медіації, а також проводити додаткові наукові дослідження в напрямках авторського права та промислової власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Офіційний текст: Станом на 1 січня 2023 р. Київ: Видавництво Парламентське, 2023.
2. Цивільний кодекс України: Офіційний текст: Станом на 1 липня 2022 р. – Київ: Видавництво Юридична практика, 2022.
3. Закон України «Про медіацію», Відомості Верховної Ради України, 2021, № 48
4. Можечук Л. Медіація як ефективний механізм врегулювання правових спорів // Юридичний вісник України. 2018.
5. Goldberg, S. B., Sander, F. E. A., Rogers, N. H., & Cole, S. R. (2012). «Dispute Resolution: Negotiation, Mediation, and Other Processes.»
6. Merges, R. P., Menell, P. S., & Lemley, M. A. (2017). «Intellectual Property in the New Technological Age: 2017.»
7. Brown, H. J., & Marriott, A. L. (2011). «ADR Principles and Practice.»
8. Australian Government, Federal Court of Australia. Офіційний веб-сайт Федерального суду Австралії (<https://www.fedcourt.gov.au/>)
9. Габрієлян, Т. Р. (2013). Інтелектуальна власність: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури.
10. Троцюк Н.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Юридичний вісник. 2016. № 4 (41). С. 116–124.
11. Ульянова Г.О., Бузова Л.І. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері права інтелектуальної власності. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 4. С. 107–110.
12. Кармаза О.О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 24–28.
13. Дручек В. Доступність альтернативного способу вирішення спорів. Проблеми альтернативного судочинства в Україні: матеріали І Львів. міжнарод. форуму. Львів: Львів. держ. ін.-т новіт. технологій та управління ім. В. Чорновола. 2018. С. 158–164.
14. Folberg J. Resolving disputes. Theory, practice and law. New York, 2005. P. 223.